

Півовар Д. П.,
аспірант кафедри цивільного права і процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ

ТИПОВИЙ ДОГОВІР ЯК РЕГУЛЯТОР ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН

STANDARD CONTRACT AS A REGULATOR OF CONTRACTUAL RELATIONS

Стаття присвячена проблематиці питання типового договору як регулятора договірних відносин. Висвітлені функції та ознаки цивільно-правового договору та нормативно-правового акта у цивільному праві. Доводиться, що типовий договір є особливим різновидом нормативно-правового акта.

Ключові слова: договір, типовий договір, нормативно-правовий акт, договірні відносини, функції типового договору.

Стаття посвящена проблематике вопроса типового договора как регулятора договорных отношений. Освещены функции и признаки гражданско-правового договора и нормативно-правового акта в гражданском праве. Доказывается, что типовой договор является особым видом нормативно-правового акта.

Ключевые слова: договор, типовой договор, нормативно-правовой акт, договорные отношения, функции типового договора.

The article is devoted to problems of model contract issues as regulator of contractual relationships. Deals with the functions and features of a civil contract and legal act in civil law. Proved that the standard contract is a particular form of legal act.

Key words: contract, standard contract, legal act, contractual relations, functions of a typical contract.

Правова природа типового договору характеризується дуалізмом. Це пояснюється тим, що, з одного боку, він має ознаки договору, а з іншого – ознаки нормативно-правового акта. Це потребує окремого наукового дослідження, оскільки його дуалістична природа істотно впливає на регулювання цивільно-правових та пов'язаних з ними правовідносин. Тому потрібно встановити, які саме ознаки характеризують його як різновид договору, а які з них визначають його як різновид нормативно-правового акта.

Метою статті є аналіз типового договору як регулятора договірних відносин, визначення ознак та функцій типового договору.

Спочатку слід розглянути правову природу договору та особливості його трактування у довідково-енциклопедичній та юридичній літературі. Зокрема, в енциклопедичних джерелах договір трактується як взаємне зобов'язання, письмова або усна угода про права та обов'язки між державами, установами, підприємствами та окремими особами [1, с. 311].

Отже, на основі аналізу енциклопедичних джерел можна виокремити такі ознаки договору:

- договір містить певні зобов'язання;
- такі зобов'язання є взаємними;
- визначені у договорі зобов'язання встановлюються самими сторонами;
- зміст таких зобов'язань становлять певні права і обов'язки;
- договір виражається в усній чи письмовій формі.

В юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученка договір трактується як угода двох або більше сторін про встановлення, зміну чи припинення відповідних прав і обов'язків [2]. Схоже визначення поняття договору дає Ю.О. Заїка, визначаючи, що договором є домовленість двох або

більше сторін, спрямована на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків [3, с. 184].

Враховуючи вищевикладене, можна сказати, що договору властиві такі ознаки:

- договір є різновидом угоди;
- це домовленість двох чи більше сторін;
- метою договору є виникнення, зміна чи припинення цивільних прав і обов'язків.

На думку Є.О. Харитонова та С.О. Саніахметової, договір може розглядатися як багатозначне явище:

- як підстава виникнення правовідношення;
- як саме правовідношення, що виникло з цієї підстави;
- як форма, в якій відповідне правовідношення втілюється.

При цьому найважливішим значенням терміна «договір» є якраз розуміння його як підстави виникнення правовідношення (цивільних прав і обов'язків). Саме такий підхід дає змогу визначити сутність, значення і характерні ознаки договору. Тому найбільш вдалим, на думку Є.О. Харитонова та С.О. Саніахметової, видається визначення договору як домовленості двох або кількох суб'єктів, спрямованої на встановлення, зміну, припинення тощо цивільних правовідносин [4, с. 425].

Отже, крім загальних ознак договору, Є.О. Харитонов та С.О. Саніахметова акцентують увагу на триєдиному розумінні договору як юридичної підстави виникнення правовідношення, як самого правовідношення та як форми останнього.

На думку М.І. Панченка, як юридичний факт договір належить до числа правомірних дій, що вчиняються з волі його учасників, і спрямовується на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав або обов'язків. Проте роль договору не обмежується тільки тим, що він впливає на динаміку цивільних правовідносин (породжує, змінює або припиняє

їх). Відповідно до вимог Цивільного кодексу України, звичаїв ділового обігу, вимог розумності та справедливості договір також визначає зміст конкретних прав та обов'язків учасників договірних зобов'язання. В цьому розумінні договір є засобом регулювання поведінки цивільних правовідносин [5, с. 284].

Таким чином, М.І. Панченко, окрім досліджених вище ознак договору, акцентує увагу на таких його особливостях, як:

- договір є правомірною дією;
- це засіб регулювання цивільних правовідносин.

У свою чергу, Д.В. Боброва, О.В. Дзера, О.С. Іоффе, Н.С. Кузнецова, О.А. Підпригора, А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой використовують термін «договір» у трьох значеннях:

- як двостороння або багатостороння угода;
- як самі правовідносини, породжені договором;
- як форма, документ, що фіксує волевиявлення сторін [6; 7; 8; 9; 10].

Чинний Цивільний кодекс України визначає, що договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [11].

Отже, з позицій цивільного законодавства договір фактично ототожнюється з юридичним фактом домовленості сторін, який має правовстановлююче, правозмінююче та правоприпиняюче значення.

Таким чином, ми вважаємо, що суттєве значення мають такі ознаки договору:

- договір є різновидом угоди чи правочину;
- це домовленість двох чи більше сторін, результат їх волевиявлення;
- договір є правомірною дією та засобом регулювання цивільних правовідносин;
- зміст договірних зобов'язань становлять певні права і обов'язки;
- метою договору є виникнення, зміна чи припинення цивільних прав і обов'язків;
- договір виражається в усній чи письмовій формі.

Далі доцільно розглянути правову природу нормативно-правового акта, ознаки якого у тій чи іншій мірі притаманні типовому договору. З точки зору загального (філологічного) розуміння нормативний акт – це офіційний писемний документ, що приймається уповноваженим органом; встановлює, змінює або відмінює норми права [1, с. 792].

З позицій спеціально-юридичного підходу нормативно-правовий акт – це офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом держави і встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права [12].

Отже, загальне (філологічне) та спеціальне (юридичне) розуміння поняття «нормативно-правовий акт» практично співпадають.

О.Ф. Скакун дає вузьке та конкретизоване визначення нормативно-правового акта. На її думку, правовий акт – це акт-волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права, що регулює суспільні

відносини за допомогою встановлення (зміни, скасування, зміни сфери дії) правових норм, а також визначення (зміни, припинення) на основі цих норм прав і обов'язків учасників конкретних правовідносин, міри відповідальності конкретних осіб за скоєні ними правопорушення. Він оформляється у встановлених законом випадках у вигляді письмового документа (акта-документа).

До ознак правового акта О.Ф. Скакун відносить такі:

- виражає волю (волевиявлення) уповноваженого суб'єкта права, його владні веління;
- має офіційний характер, обов'язковий для виконання;
- спрямований на регулювання суспільних відносин;
- встановлює правові норми, а також конкретні правовідносини;
- може бути актом-документом, зміст якого фіксується у встановленій законом документальній формі, і актом-дією, за допомогою якого виникає юридичний результат (встановлення правових норм, їх застосування тощо);
- становить юридичний факт, що спричиняє певні правові наслідки [13, с. 312–313].

Далі доцільно висвітлити поняття і ознаки типового договору та встановити, які ознаки договору та ознаки нормативно-правового акта притаманні останньому. Як зауважили В.Г. Вердніков та А.Ю. Кабалкін, термін «цивільно-правовий договір» може вживатися і в розумінні особливого виду нормативного акта (типового договору) і зразкової форми угоди» [14, с. 18].

Цю позицію підтримує С.А. Верб, визначаючи типовий договір нормативним актом, в якому правила поведінки виражені у формі умов відповідного цивільно-правового договору. При цьому, на його думку, примірний договір є правовим ненормативним актом, що містить умови, які не є нормативними, а слугують рекомендаціями сторонам договору щодо питань, які доцільно узгодити для повного врегулювання їх взаємовідносин [15, с. 146–147].

В.Г. Олюха вважає, що типовий договір – це нормативно-правовий акт, який містить диспозитивні норми, що викладені в особливій формі. Більше того, він пропонує внести в ч. 5 ст. 6 Цивільного кодексу України норму такого змісту: «Особливою формою актів цивільного законодавства є типові та примірні договори, які затверджуються відповідними центральними органами виконавчої влади, у яких в особливій формі викладені правові норми (умови договору): імперативні – в типових, диспозитивні – в примірних договорах». Таким чином, на думку В.Г. Олюхи, встановлення цього пункту разом із відповідним роз'ясненням його застосування буде сприяти розмежуванню понять «договір» та «особлива форма нормативно-правового акта» [16, с. 19].

Отже, ряд науковців акцентує увагу на тому, що типовий договір є особливою формою нормативно-правового акта, який регулює суспільні відносини особливим способом.

Слід також розглянути й інший підхід. Зокрема, у довідково-енциклопедичних джерелах підтримується думка про те, що типовий договір слід розуміти як уніфікований договір, складений стосовно до певних видів угод [1, с. 311].

У свою чергу, О.В. Дзера підтримує думку про те, що типовий договір слід розглядати як затверджену компетентним органом письмову (формалізовану) форму договору із задалегідь визначеними умовами [17].

Отже, існує і альтернативна думка, за якою типовий договір розглядається як різновид договору з ознаками нормативності.

Таким чином, можна говорити про два основні напрями щодо розуміння регулятивного впливу типового договору:

1) нормативний підхід у чистому вигляді, за яким типовий договір розглядається як вид нормативно-правового акта з ознаками, що притаманні останньому, однак з особливим способом регулювання відносин між сторонами;

2) нормативно-договірний (комплексний, комбінований) підхід, за яким типовий договір є різновидом договору і нормативно-правового акта, що як має нормативний характер у частині його форми та низки викладених у ньому умов, так і включає умови, які погоджуються сторонами.

Враховуючи наявні вище підходи, а також проаналізовані раніше ознаки нормативно-правового акта та цивільно-правового договору, вважаємо за доцільне сформулювати ознаки та авторське визначення типового договору. Тому якщо врахувати вищевказані підходи до розуміння типового договору та його регулятивного впливу, то слід акцентувати увагу на тому, що йому притаманні ознаки, які характеризують його імперативність, а також ознаки, які обумовлюють диспозитивний характер типового договору. Проаналізуємо їх детальніше. На наш погляд, до числа ознак типового договору можна віднести такі:

- має офіційний характер, обов'язковий для виконання;
- є правомірною дією та засобом регулювання цивільних та інших пов'язаних з ними правовідносин;
- встановлює норми поведінки;
- його метою є узгодження приватних та публічних інтересів;
- з одного боку, виражається у формі акта-документа, зміст якого фіксується у встановленій законом документальній формі, а з іншого – у формі договору після підписання його сторонами на індивідуалізованому рівні;
- становить юридичний факт, що спричиняє певні правові наслідки у формі встановлення, зміни чи припинення цивільних та інших правовідносин;
- зміст типового договору становлять певні права і обов'язки суб'єктів;
- він починає діяти з часу підписання його сторонами у результаті їх волевиявлення прийняти визначені у ньому умови.

Вважаємо, що вищевказані ознаки типового договору можна диференціювати на три групи:

1) імперативні ознаки типового договору, до яких можна віднести його офіційний характер та його обов'язковість для виконання, встановлення у ньому норм поведінки;

2) диспозитивні ознаки типового договору, серед яких відзначимо відображення у змісті типового договору певних і прав обов'язків суб'єктів, а також те, що він починає діяти з часу підписання його сторонами в результаті їх волевиявлення прийняти визначені у ньому умови;

3) змішані (імперативно-диспозитивні) ознаки договору, зокрема те, що він є правомірною дією та засобом регулювання цивільних та інших пов'язаних з ними правовідносин; його метою є узгодження приватних та публічних інтересів; з одного боку, виражається у формі акта-документа, зміст якого фіксується у встановленій законом документальній формі, а з іншого – у формі договору після підписання його сторонами на індивідуалізованому рівні; становить юридичний факт, що спричиняє певні правові наслідки у формі встановлення, зміни чи припинення цивільних та інших правовідносин.

Отже, сукупність вищевказаних ознак дає нам можливість визначити типовий договір як особливий різновид нормативно-правового акта та цивільно-правового договору, який, будучи встановленим компетентним органом у визначеній формі, має офіційний характер, визначає права і обов'язки суб'єктів, спрямований на встановлення, зміну чи припинення цивільних та інших правовідносин, має на меті узгодження приватних та публічних інтересів та набуває чинності з часу підписання його сторонами в результаті їх волевиявлення прийняти визначені у ньому умови.

Отже, на основі цієї дефініції можна говорити про дуалізм у регулюванні цивільних та інших правовідносин за допомогою типового договору. Цей дуалізм типового договору як регулятора договірних відносин полягає в тому, що:

1) з одного боку, наявність встановленої та затвердженої форми такого договору компетентним державним органом, його обов'язковість (нормативність) свідчать про імперативний регулятивний вплив на правовідносини;

2) з іншого боку, прийняття умов типового договору сторонами шляхом його підписання свідчить про диспозитивний регулятивний вплив такого договору на індивідуалізованому (конкретизованому) рівні регулювання договірних відносин.

Враховуючи сказане, слід зауважити, що регулятивний вплив типового договору на регульовані ним відносини між сторонами найяскравіше проявляється через його функції. Тому доцільно, на наш погляд, проаналізувати функції типового договору, враховуючи його дуалістичну правову природу, тобто через призму функцій нормативно-правового акта та функцій договору, які знаходять своє втілення у типовому договорі.

Загальноприйнятим у загальній теорії держави і права є підхід про те, що право у цілому та норма-

тивно-правовий акт як форма (джерело) права виконують регулятивну та охоронну функції.

Регулятивна функція як об'єкт свого впливу має нормальні, позитивні, корисні суспільні відносини, які право впорядковує шляхом:

– закріплення сталих, розвинутих відносин у нормативних актах, гарантуючи у такий спосіб їх недоторканність (статична функція);

– заохочення, стимулювання розвитку тих суспільних відносин, що, відображаючи певні соціальні цінності, перебувають на етапі свого становлення (динамічна функція).

Охоронна функція спрямована на захист позитивних суспільних відносин шляхом усунення соціально шкідливих і небезпечних діянь людей та їх об'єднань, відновлення порушених прав суб'єктів [18, с. 36].

Що ж стосується цивільно-правового договору, то він виконує багатогранні функції, зміст та значення яких досить повно і глибоко досліджено в цивілістичній науці. Зокрема, О.О. Красавчиков під функцією цивільно-правового договору розумів не форму, а певний вид дій (впливу) цього юридичного факту на суспільні відносини [19, с. 16]. Він виділяє основні функції договору: ініціативну, програмно-координаційну, інформаційну, гарантійну, захисну [19, с. 17–20].

Детальніше сутність функцій цивільно-правового договору проаналізував І.С. Алексєєв. Він зауважив, що ініціативна функція договору полягає в тому, що він як результат погодження волі сторін договір є водночас актом вияву ініціативи і реалізації диспозитивності сторін [20, с. 9].

Програмно-координаційна функція характеризується тим, що договір є своєрідною програмою пове-

дінки його учасників стосовно один одного, а також засобом координації цієї поведінки сторін на засадах рівності, диспозитивності та ініціативності.

Інформаційна функція полягає в тому, що договір містить певну інформацію про права та обов'язки сторін.

Гарантійна функція виявляється в існуванні системи забезпечувальних засобів, що застосовуються для стимулювання належного виконання зобов'язань (застава, завдаток, порука, неустойка тощо).

Захисна функція полягає в застосуванні механізму захисту порушених прав шляхом примусу до виконання зобов'язання в натурі, відшкодування збитків, застосування заходів впливу тощо.

Крім цих функцій, науковці виділяють й інші функції договору, зокрема відзначається роль договору як засобу, що дисциплінує цивільний оборот, оскільки належне виконання договору та взятих на себе зобов'язань є найважливішим елементом, що забезпечує стабільне функціонування ринкової економіки, захист цивільно-правових відносин тощо [21, с. 15].

Таким чином, аналізуючи ознаки типового договору, можна дійти висновку, що типовий договір має ознаки, притаманні нормативно-правовому акту, а отже, він і є нормативно-правовим актом, який імперативно встановлює права та обов'язки сторін. Його умови не можна змінити, а можна тільки прийняти в закріпленому в ньому вигляді, тому не можна говорити про домовленість сторін, що суперечить поняттю договору. У свою чергу, функціональні особливості типового договору як регулятора цивільних правовідносин також свідчать про те, що таке регулювання ним здійснюється частково на імперативних, а частково на диспозитивних засадах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://leksika.com.ua/13470503/legal/dogovir>.
3. Заїка Ю.О. Українське цивільне право : [навч. посіб.] / Ю.О. Заїка. – К. : Істина, 2005. – 312 с.
4. Харитонов Є.О. Цивільне право України : [підручник] / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003. – 776 с.
5. Панченко М.І. Цивільне право України : [навч. посіб.] / М.І. Панченко. – К. : Знання, 2005. – 583 с.
6. Гражданское право / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М. : Проспект, 2000. – 630 с.
7. Зобов'язальне право : [навчальний посібник] / за ред. О.В.Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 910 с.
8. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.
9. Цивільне право України : [підручник] / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 780 с.
10. Цивільне право / [редколегія: Д.В. Боброва, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, О.А. Підпригора]. – К. : Вентурі, 1997. – 480 с.
11. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // ВВР України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
12. Бобровник С.В. Нормативно-правовий акт / С.В. Бобровник, В.П. Нагребельний // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://leksika.com.ua/10340605/legal/normativno-pravoviy_akt.
13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
14. Вердников В.Г. Гражданско-правовые формы товарно-денежных отношений / В.Г. Вердников, А.Ю. Кабалкин. – М. : Юр. литература, 1970. – 223 с.
15. Верб С.А. Типовые и примерные договоры, как средство правового регулирования общественных отношений / С.А. Верб // Договорная дисциплина в советском гражданском праве. – Свердловск, 1985. – С. 146–147.
16. Олюха В.Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.Г. Олюха. – К., 2003. – 191 с.
17. Дзера О.В. Договір типовий / О.В. Дзера // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://leksika.com.ua/18270713/legal/dogovir_tipoviy.
18. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / [А.М. Колодій, [В. В. Копейчиков], С. Л. Лисенков та ін.] ; за заг. ред. С.Л. Лисенкова, [В.В. Копейчикова]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.

19. Красавчиков О.А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание и функции / О.А. Красавчиков // Межвузовский сборник научных трудов / [редкол.: С.А. Верб, М.Я. Кириллова, О.А. Красавчиков (отв. ред.) и др.]. – Свердловск, 1980. – С. 3–20.
20. Алексеев И.С. Поняття та функції цивільно-правового договору / І.С. Алексеев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///Cs/Admin/Downloads/FP_index.htm_2010_2_3.pdf; /User.
21. Брагинский М.И. Договорное право : в 5 кн. / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М. : Статут, 2001– . – Кн. 1 : Общие положения. – 2-е изд., стереотип. – 2001. – 848 с.